

Refleksiv feltpraksis – praktisk talt!

Af Trine Borake og Anna Beck, Københavns Universitet

Diskussioner af den teoretiske og metodiske baggrund for den gældende udgravningspraksis og udviklingen af alternativer har foregået i andre lande over en del år, men desværre ikke tiltrukket sig samme opmærksomhed i Danmark. I Arkæologisk Forum nr. 12 (2005) blev der dog i temaet "Teori på udgravning" taget hul på denne vigtige diskussion, og vi vil gerne komme med et indlæg i denne debat.

Et alternativ til den gældende udgravningspraksis er nødvendigt for, at vores fag kan følge den generelle udvikling mod et mere postmodernistisk orienteret samfund, og begrebet "refleksiv arkæologi" har gennem 90'erne været diskuteret som alternativ til den fremherskende positivistiske arkæologi.

Diskussionerne har som regel bevæget sig på et teoretisk niveau, men uden reelt at komme med bud på, hvordan en refleksiv arkæologi og registrering kan foregå i praksis.

Her vil vi forsøge at koble de teoretiske diskussioner sammen med den praktiske varetagelse af feltarkæologien inden for de præmisser, der gælder i Danmark. Det er vores oplevelse, at der reflekteres og diskuteres meget i udgravningsfelterne, men refleksionerne tillægges ikke samme værdi som de positivistiske data, og derfor registreres de ikke på lige fod. For i praksis at komme den refleksive feltarkæologi nærmere har vi lavet et konkret forsøg for derigennem at få erfaringer med hvordan refleksive data kan registreres.

Refleksiv arkæologi og data

Traditionelt er det kun målbare data, der registreres selvom man, som sagt, altid har diskuteret og reflekteret i felten. For at gøre feltarkæologien refleksiv er det dog vigtigt også at registrere disse diskussioner og refleksioner som data, da disse i sidste ende vil have en effekt på det endelige resultat.

Der mangler en generel og bredt accepteret definition på begrebet refleksiv arkæologi. Der findes over 20 forskellige definitioner i den seneste litteratur. (Chadwick 2003). Refleksiv feltarkæologi kan foregå på flere niveauer, men overordnet kan

man udskille to hovedelementer: en refleksion over en given problematik, typisk en udgravningssituation med de metodevalg og fortolkninger den indeholder og et mere personligt selvkritisk niveau.

En refleksiv arkæologi anerkender fortolkningen som medspillende faktor i selve registreringen af data. Derfor bør en refleksiv-arkæologisk registrering også opfordre til fortolkning og refleksion i selve registreringsøjeblikket, således at så mange alternative fortolkninger som muligt kommer med. Kort sagt så bør registreringsmetoden opfordre til, at man reflektere over det arbejde man udføre og måden man gør det på.

I det refleksive begreb ligger en forventning om, at man forholder sig selvkritisk og forsøger at se sin egen rolle i det, man foretager sig. Den refleksive arkæologi har en videnskabelig indgangsvinkel, der tillader subjektet en aktiv rolle ud fra den holdning, at man ikke kan indsamle objektive data, der først efterfølgende skal fortolkes. I selve udvælgelsen af objektive data indgår et subjektivt element. Denne udvælgelse bygger på en implicit logik som det er vigtigt at gøre eksplicit. Derfor er det væsentligt at udvikle registreringsmetoder, hvor baggrunden for udvælgelsen medtages.

Målet med at indføre en mere refleksiv praksis er at lade refleksionerne og diskussionerne indgå i de endelige udgravningsrapporter. Her kan de medvirke til at tydeliggøre, ad hvilke veje man er nået til de endelige konklusioner. Dermed understreges det, at andre veje med andre konklusioner til følge er en mulighed. En udgravningsrapport bør være konkluderende, så længe man er opmærksom på, at konklusionen ikke er en sandhed, der kan afdækkes,

men en valgt konklusion på baggrund af givne præmisser, og derfor er det vigtigt at tydeliggøre præmisserne.

Refleksive data kan bidrage med nye og facetterede perspektiver og dermed nuancer og udvikle den arkæologiske forskning. Dermed vil den arkæologiske praksis blive en moderne forskningssituation – og ikke blot som en rutinepræget ”objektiv” indsamling af data til senere behandling og fortolkning.

For at opnå en mere refleksiv praksis er det selve holdningen til kildematerialet, der bør ændres således, at refleksive data indgår på lige fod med målbare data.

Tidligere tiltag mod en refleksiv feltarkæologi

Ian Hodder kan vel nok betegnes som den refleksive feltarkæologis Grand Old Man (Hodder 1997, 1999 og 2000). Med stor opbakning, både i form af anerkendelse, og ikke mindst økonomisk, har han gennemført en række undersøgelser med registrering af refleksive data under udgravningen i Catalhöyük. Her skabtes et forum, hvor udviklingen af en refleksiv arkæologisk praksis var i fokus og alt lige fra computerdagbøger på felten til gruppemøder og konstant dialog med andre faggrupper; kunsthistoriker, naturvidenskabsfolk, besøgende m.m., blev benyttet og afprøvet (Hodder 2000). Hodders teoretiske overvejelser er omfattende og inspirerende, men hans praktiske forsøg og alternative metoder til registrering af refleksive data kan ikke overføres til den danske arkæologiske udgravningspraksis. Udgravningssituation i Catalhöyük er for særegen, da det er en forskningsgravning og dvs. både økonomiske, tekniske, personalemæssige forhold og varigheden af udgravningen er meget ulig den danske situation.

Også i Sverige (Citytunnelprojektet) er der gennemført en række forsøg med registrering af refleksive data (Berggren og Burström 2002). Her blev digitale dagbøger og ”hvorfor-møder” eller gruppediskussioner afprøvet i felten. Forudsætningerne for disse forsøg svarer bedre til den danske situation, og derfor er deres resultater af forsøgene nemmere at drage erfaring af.

Den danske udgravningspraksis

Op gennem 70'erne skete der en professionalisering af den danske museumsvesen og på det tidspunkt byggede den arkæologiske praksis og teori på en klart positivistisk tradition. De arkæologer, der har etableret den danske museumsvesen og mange af dem der stadig sidder rundt om på landets museer blev uddannet i denne periode.

Udgravningerne i Danmark varetages af museerne, og der er generelt en meget lille faglig udveksling med universiteterne, hvor en del af den teoretiske debat foregår. Derudover er der oftest tale om nødudgravninger i forbindelse med anlægsarbejder, og der er derfor tale om stramme økonomiske og tidsmæssige rammer.

Den positivistiske tradition afspejles desuden i uddannelse af nye arkæologer og i KUAS' retningslinier for udformning af udgravningsberetninger. Derfor er der ikke i den gældende praksis ret meget fokus på registrering af refleksive data.

De danske præmisser

For at opbygge realistiske alternativer til de eksisterende registreringsmetoder skal de nødvendigvis kunne fungere under de forhold som gælder for den danske feltpraksis. Økonomiske forhold gør, at materialeanskaffelsen skal være begrænset og til at afse i museernes i forvejen skræbete udgravningsbudgetter. Tidsforbruget til både registrering og efterbehandling skal også være realistisk.

Sociale relationer betyder, at metoderne også skal kunne fungere under de gældende sociale spilleregler og udtalte hierarkier, der eksisterer i en udgravningssituation og på museerne generelt. Den traditionelle praksis på museerne er ofte vanskelig at gå imod.

Rent praktisk er det vigtigt at alternative registreringsmetoder ikke kræver specialiseret viden, som f.eks. svært tilgængelige computerprogrammer. Desuden skal det være muligt at anvende metoderne og materialet i felten.

De vejrmæssige forhold i Danmark stiller også særlige krav til det materiel, der benyttes til

registreringen, f.eks. er en bærbar computer på selve udgravningsfeltet ikke hensigtsmæssig i regnvejr.

Alternative metoder skal kort sagt kunne inkorporeres i den eksisterende arkæologiske feltpraksis. Det er således ikke den overordnede arkæologiske feltpraksis, men mere de konkrete og praktiske registreringsmetoder vi her vil opfordre til at udvikle.

Et forsøg udi registrering af refleksivitet.

Sommeren 2004 udførte vi et udgravnings- og rekonstruktionsforsøg på Lejre Forsøgscenter (Beck & Borake 2004) primært med henblik på at afprøve og udvikle metoder til registrering af refleksive data i en feltarkæologisk situation. Med inspiration i bl.a. de svenske forsøg afprøvede vi dagbøger, gruppeinterviews/ -diskussioner, spørgeskemaer og en konstruktiv dialog med udenforstående. Det var vigtigt at metoderne aktivt opfordrede til refleksion både omkring den overordnede problematik og i forbindelse med vores egen rolle – altså som et middel til en selvkritisk refleksion. Derudover var det vigtigt, at de kunne indføres i den eksisterende i danske feltpraksis.

Dagbog

Som ledere af projektet førte vi en personlig dagbog, som skulle fungere som det allestedsnærværende medie til opsamling af positivistiske data, refleksioner og som logbog generelt. Det var vigtigt, at vi havde dagbogen på os hele tiden, så refleksive data blev noteret, når den opstod. Vi fastlagde ikke fra starten en overordnet struktur i dagbogen. Tanken var at undgå at adskille den traditionelle positivistiske data fra den refleksive, men afprøve om der, ved at samle dem, opstod nye perspektiver.

Dagbogen viste sig som et yderst velegnet redskab til registrering af refleksive data. Især det faktum, at vi havde dagbogen på os i felten gjorde, at flere refleksioner blev registreret. Til gengæld gjorde den manglende struktur og orden, at registreringen af de positivistiske data blev ufuldstændig. At have positivistiske og refleksive data samlet ét sted havde både fordele og ulemper; det var bekvemt i situationen, fordi man på stedet kunne sammenligne data, men samtidig gjorde det efterbearbejdningen

en del mere ressourcekrævende, da de positivistiske data skulle trækkes ud af dagbogen.

Dagbogens fysiske tilstedeværelse opfordrede til registrering og det at skulle nedskrive refleksioner kunne i sig selv hjælpe til at formulere og nogle gange lige frem fremprovokere refleksioner. I forhold til refleksioner om en givne problemstilling blev der nedfældet mange tanker og ideer i dagbogen som vi ikke på forhånd havde kunnet forudsige, men som opstod i felten. Det var f.eks. ideer til andre undersøgelser man kunne lave for at kaste lys over den konkrete problematik eller en anden udgravningsmetodik der ville være hensigtsmæssig i den konkrete situation.

Gennem dagbogen blev vi hele tiden tvunget til at forholde os selvkritisk til vores problemstilling. Vi brugte bl.a. dagbogen til at føre diskussioner med os selv, der fastholdt vores problemstilling i takt med at mængden af data voksede. På den måde er vores metodiske valg dokumenterede og processen, der ledte frem til de endelige konklusioner kan følges af andre.

Dagbogen vil være nem at implementere under de danske præmisser. Den er økonomisk inde for rækkevidde, det kræver blot en lommebog – alternativt én til hver deltager, og at der afsættes tid – i felten – til at føre dagbogen.

Socialt er det en udfordring at føre dagbog, da det kan føles påtvunget for nogle at nedskrive refleksioner og dermed måske udstille sin egen usikkerhed. Det gode ved dagbogen er dog, at selve processen kan foregå individuelt og ikke umiddelbart nødvendigvis skal deles med hele udgravningsholdet, hvis det skaber problemer for den fri refleksion.

Rent praktisk kan dagbogen skrives i felten og kræver ingen specialviden eller redskaber ligesom den heller ikke er meget følsom over for vejr og vind. Det er vores erfaring, at en papirlommebog er mere anvendelig end en computer. Digitaliserede dagbøger gør ikke registreringen mere refleksiv i sig selv. I en lommebog kan man nemmere skitsere og nedfælde data løbende, og man kan ikke med samme lethed slette igen. Dagbogen bør bruges som baggrundsmateriale og inspiration til tolkninger, når

den endelige udgravningsrapport skal skrives, men egentlig efterbehandling er ikke nødvendig. Dagbogen skal desuden vedliggøres som dokument for at gøre de foretagne valg i felten og den arbejdsmæssige og fortolkningsmæssige udvikling gennemskuelige for kommende generationer af arkæologer.

Gruppediskussion

Vi afprøvede gruppeinterview/ -diskussioner med projektmedarbejderne som en metode til at fordre og registrere reflektive data. De blev bedt om at reflektere over givne problemstillinger og perspektiver, der opstod under arbejdet. Vi lagde op til en styret diskussion, hvor én af os stillede spørgsmål, mens den anden tog referat, men var opmærksomme på ikke at påvirke deltagerne med vores egen erfaringer og med det faktum, at vi var ledere af projektet.

At holde diskussionen som et interview, gjorde at alle kom til orde. I og med at de diskussioner og perspektiver, der opstod faktisk blev nedskrevet, kan de nu bruges i den endelige rapport som et vigtigt datasæt.

Der kom mange gode erfaringer ud af gruppeinterviewene og metoden virkede godt som opfordring til refleksion omkring en given problematik. Under arbejdet viste det sig, at især et spørgsmål trængte sig på – nemlig de logistiske forhold omkring opførelsen af en gravplads. Ved at bruge tid på at diskutere denne problematik kom der ideer på bordet, der gør det muligt i en fremtidig situation at rette opmærksomhed på andre elementer og dermed nuancere og udvide vores undersøgelser generelt.

I dialogen blev vi også opmærksomme på, hvordan deltagerne forskellige baggrund og erfaringer påvirker deres refleksioner og dermed fungerer metode også godt som et middel til en selvkritisk refleksion.

Gruppeinterview/ -diskussioner kræver heller ikke de store økonomiske ressourcer, for at kunne implementeres, da der ikke nødvendigvis skal anskaffes specialudstyr. Diktafoner eller videokameraer kan dog benyttes, men efterbehandlingen vil dermed blive mere ressourcekrævende.

Der indgår nogle sociale spilleregler i et gruppeinterview, og det kræver en velvilje fra de deltagende. Det er derfor vigtigt, at alle deltagere kommer til orde så ingen føler sig udhængt eller pressede. Mange føler sig usikre foran et kamera eller diktafon og valg af medie er derfor afgørende for stemningen, hvilket også ligger til grund for vores valg - nemlig at skrive referat.

Rent praktisk skal der afsættes øremærket tid til en egentlig diskussion. Vælger man at benytte tekniske hjælpemidler kræver det også en smule teknisk kundskab. Gruppeinterviewene skal – ligesom dagbøgerne – bruges som baggrundsstof og inspiration til den endelige udgravningsrapport. Oplysningerne herfra kan hjælpe til at underbygge fortolkninger og opstille alternativer i og med sådanne er blevet vendt tidligere i forløbet. Anden efterbehandling af referaterne end evt. renskrivning er ikke nødvendig.

Spørgeskemaer

Ved hjælp af spørgeskemaer ville vi gerne have deltagerne til at reflektere over givne problemstillinger. Vi formulerede både brede spørgsmål og konkrete spørgsmål med bokse til afkrydsning. Med brede spørgeord som ”hvorfors?” efter konkrete spørgsmål til deltagerne bevidste valg ønskede vi at lægge op til selvstændige refleksioner om baggrunden for de valg deltagerne havde foretaget og få dem til at skrive disse ned, men samtidig anvende en form, der gav mulighed for efterfølgende at sammenligne og foretage en form for komparativ behandling.

Det viste sig vanskeligt at opfordre til refleksion uden gennem spørgsmålene at styre svarene. Derudover virkede selve skemaformen med afkrydsningsbokse ikke befordrende for en fri refleksion.

Spørgeskemaet – eller skemaformen – kræver et stort forarbejde og en specialviden mht. udformningen af spørgeskemaer, hvis skemaet og metoden skal fungere optimalt. Dermed kræves det at der afsættes økonomiske midler til dette forarbejde. I kraft af sin form kan skemaet nemt lægge op til ”lukkede/ endelige” resultater og registreringer og opfordrer ikke ligefrem til fri refleksion. En fri refleksion kræver forholdsvist

fleksible rammer. Med spørgeskemaet risikerer man at lukke refleksionen omkring det konkrete emne som spørgeskemaet omhandler.

Skemaet kan både fungere i papir- og i digital form. I forhold til det sociale spil er skemaet mere individuelt og "anonymt" og kan måske dermed give plads til flere refleksioner man ikke tør fremføre i et større forum. Skemaet kræver en del efterbehandling/ indskrivning således, at stoffet bliver lettere tilgængeligt og overskueligt.

Dialog med besøgende

Endeligt forsøgte vi bevidst at indgå en konstruktiv dialog med de besøgende, der henvendte sig med interesse for projektet for derigennem at sikre markant andre vinkler og perspektiver på projektet. Vi afsatte tid til denne dialog og én af os førte dialogen, mens den anden tog referat.

Gennem den konstruktive dialog med udenforstående besøgende fik vi øjnene op for forhold vi ikke selv havde bemærket. De nye input fra udenforstående kan bruges umiddelbart i videre refleksioner og som inspiration til tolkninger. Det kan dreje sig om forhold, som arkæologen ikke selv er kommet i tanke om eller har viden om – f.eks. brug af forhistoriske redskaber, lokale historier om et område eller årstidernes forskellige påvirkninger af en given lokalitet.

Konkret blev vi opmærksomme på, at givne oplevelser ikke har samme kulturelle appel til alle mennesker. Det vi f.eks. oplevede som én sammenhængende gravplads var for andre et udtryk for enkeltstående begivenheder. Ved at nedskrive denne dialog blev vi opmærksomme på vores egen faglige forblændethed og andre tolkningsmuligheder blev samtidigt registrerede.

Den konstruktive dialog er en meget givende metode som dog kræver et stort overskud af tid – og dermed også økonomisk overskud. Den kræver både et forarbejde og et engagement i selve registreringsituationen. De praktiske forhold omkring den konstruktive dialog kan være svære at forudse og planlægge, da man må tage dialogen, når den byder sig og ikke nødvendigvis når man har tid.

De her skitserede metoder fordrer en større opmærksomhed på registrering af refleksive data. Som et element i de endelige beretninger vil denne datatype bidrage til en mere nuanceret fortolkning og vise hvordan og hvorfor givne tolkninger er opståede.

En ny praksis?

Det er vores erfaring, at dagbogen og et regelmæssigt gruppeinterview/ -diskussion er gode metoder til registrering af refleksivt data. Begge opfordrer i deres form til refleksion både i forbindelse med en overordnet problematik i en udgravningssituation, men også som en metode til at opnå en større selvkritisk bevidsthed. Registreringen af refleksive data vil bidrage væsentligt til det datasæt, der er baggrunden for vores tolkninger. Begge metoder ville kunne inkorporeres umiddelbart uden de store ressourcemæssige eller erfaringsmæssige krav. At bruge spørgeskemaer og konstruktiv dialog med udenforstående kræver derimod et mere aktivt tilvalg af det refleksive element, og udbyttet er ikke lige så givet, som med dagbøger og gruppeinterviews/ -diskussioner.

At indføre refleksiv registrering kræver dog en holdnings- og værdiændring til vores kildemateriale således, at der afsættes både tid og penge til refleksiv registrering. Da de her skitserede metoder er omkostningslave, bør det kunne ske inden for de eksisterende udgravningsbudgetter. Derudover kræver det også en velvilje fra de ledende instanser således, at det bliver en integreret del af vores registrering på lige fod med jordprøver og profiltegninger. Man kan ikke tvinge den enkelte medarbejder til at reflektere, men man kan skabe en praksis, hvor det forekommer naturligt.

Når alt kommer til alt er indføringen af refleksiv arkæologi ikke en radikal ændring af vores udgravningsmetodik, men en forestilling om at, hvis man registrerede både objektive og subjektive data ville man få et resultat med flere perspektiver og dermed praktisere den indstilling, at der ikke er én sandhed, men at vores tolkninger er et udtryk for den specifikke situation vores data blev skabt i og de valg der blevet taget. Desuden ville vi kunne fastholde at en arkæologisk udgravning er en forskningssituation.

De her skitserede metoder til at opnå en mere refleksiv arkæologi, er ikke udtryk for endelige metoder, men skal udvikles både i forhold til individuelle behov og de enkelte udgravnings-situationer ligesom også positivistiske registrerings-former er skabt over tid og er i stadig udvikling.

Litteratur

Tema: Teori på Udgravning.

Arkæologisk Forum 12, 2005.

Beck, A. & T. Borake 2004

Gravpladsen i ældre jernalder – registrering og rekonstruktion. Upubliceret forsøgsrapport ved Lejre Forsøgecenter, J.nr. HAF 08/04.

Berggren, Å. og M. Burström 2002

Reflexiv Fältarkeologi? Återsken från ett seminarium. Riksantikvarieämbetet, Malmö.

Berggren, Å. og B. Nilsson 2005

Praktisk procesualism från den svenska sidan.
Arkæologisk Forum 12, 2005. s. 17-21

Chadwick, A. 2003

Post-Processualism, professionalization and archaeological methodologies. Towards reflective and radical practice. I : *Archaeological Dialogues 10.* Cambridge University Press 2003. s. 97-117.

Hodder, I. 1997

Always momentary, fluid and flexible: Towards a reflexive excavation methodology.
Antiquity 1997 Vol. 71, 691-700.

Hodder, I. 1999

The Archaeological Process: An Introduction. Blackwell Publishers, Oxford.

Hodder, I. (ed). 2000

Towards a Reflexive Method in Archaeology: The Example Catal Hüyük. McDonald Institute Monographs, Cambridge.